

DALIBOR BROZOVIĆ

DR. IVAN POPOVIĆ,
ISTORIJA SRPSKOHRVATSKOG JEZIKA

Novi Sad 1955.

(Primljeno za Filologiju na 4. sjednici V. odjela od 17. V. 1956.)

Knjiga Ivana Popovića neobična je pojava u našoj znanstvenoj literaturi, i to po mnogim svojim osobinama, pozitivnim i negativnim. Što je najčudnije, negativne su njezine osobine tako očite, da čitaocu jednostavno nije jasno, kako ih je pisac uopće mogao propustiti.

Mi uopće oskudijevamo u priručnoj znanstvenoj literaturi. Veliki, opsežni, dokumentirani, pregledni i iscrpni priručnici zasad su još samo vruća želja naših i inozemnih studenata i svih što se ozbiljno zanimaju za naš jezik, književnost i povijest. Zato je vrlo pohvalno, da se Popović dao na takav posao. Jednom valja početi. Može se slobodno reći, da je Popović pošao dobrim putem: on sam ide na različite terene (vidi se, da je bio u panonskim i jugoistočnim krajevima, u Istri i drugdje), proučava dosad poznate radove, sređuje ih, povezuje, preocjenjuje, pregrupira podatke, upotpunjuje ih vlastitim opažanjima, traži uzroke i izvore pojavâ, gleda na cijelu problematiku kritički, ne pokorava se autoritetima, uravnotežuje analitičke i sintetske elemente u svojoj metodi, prati i tekuću nauku (Albance na pr. ispravno smatra potomcima Tračana, str. 121*.) Zato je knjiga pregledna, pisana zanimljivo, u usporedbi s dosadašnjom našom literaturom moderno. Vrlo je dobro što se posvećuje mnogo prostora odnosima između hrvatskosrpskog jezika i jezika naših balkanskih, srednjoevropskih i mediteranskih neslavenskih bližih i daljih susjeda. I tu Popović nastoji da bude samostalan – opaža na pr. (105) čakavski akut kod riječkih Talijana (i ja sam ga sâm čuo u ovom dijalogu: »Kos'ti zōgi?« – »Trentūn«).

Ima u tome i nedostataka. Nije svim jezičnim pojavama pružena jednaka pažnja; sintaksa je na primjer dosta zapostavljena, u akcentu pisac

* Strane ću dalje navoditi jednostavno samo brojkom u zagradi.

gleda samo na stupnjeve u razvoju, kao da i ne postoje kod nas akcent-ski sistemi, koji se i na istom razvojnom stupnju mogu bitno razlikovati. Popović se ne služi dovoljno materijalima iz pomoćnih društvenih i kulturnih nauka, a i pisanim spomenicima naše jezične prošlosti, donekle zanemaruje rezultate novije svjetske opće lingvistike i starije naše filologije. Literature je sakupio mnogo, ali izložio ju je nepregledno, neka djela navodi i više puta, a druga, često i vrlo važna, uopće i ne spominje (na pr. Đ. Daničića). Koliko je god sam tekst pregledan, toliko je Popovićev način kako izlaže literaturu nezgodan, čitalac ne može ustanoviti, odakle je uzet koji podatak. I na koncu, u knjizi ima i neujednačenosti. To se vidi osobito u njegovoj fonetskoj transkripciji, koja je vrlo raznorodna. U ovu knjigu loše pristaje grafija *dy* za romansko *dī* (132), ili *ch*, koje autor dosljedno piše. Svaki pisac ima doduše pravo na vlastitu transkripciju, ali u tome slučaju ona mora biti objašnjena i opravdana.

Sve ovo nisu teške stvari. Da se radi samo o tome, ipak bismo mogli biti zadovoljni. Rekli bismo: to je Popovićeva koncepcija, drugi će netko napisati knjigu, u kojoj će možda biti više o sintaksi, akcentu i pisanim izvorima, a manje o leksiku, utjecajima i fonetici. I sve bi bilo u redu. Ali u Popovićevoj knjizi ima mnogo običnih, očitih, ničim objašnjivih pogrešaka. Navest ću ih bez komentara i bez literature. Mislim da je baš to dužnost recenzenta u ovakvom slučaju: knjiga ima dobrih strana i potrebna je, bila bi šteta, da se studenti i drugi ne mogu njome služiti kao s pomoćnim udžbenikom, a same se pogreške dadu dosta lako ispraviti. Zato ću nastojati da budem što potpuniji.

1. U knjizi ima nekoliko pogrešaka, koje ne spadaju u historiju hrvatskosrpskog jezika, nego se tiču drugih činjenica. Tako nalazimo Mošćenice u Hrvatskom Primorju (80) mjesto u Istri (autor sigurno nije mislio na hrvatsku obalu uopće, nego baš na Primorje) i Omiš na Krku (131) mjesto Omišalj. Historijski je netočna usporedba Vojvodine i Slavonije (92): »Vojvodina (a tako i Slavonija) u Srednjem veku uglavnom nije ulazila u sastav srpske (odnosno hrvatske) države ...«. To su dva posve različita slučaja.

Popović Krašovane u Rumunjskoj zove Srbima katolicima (45). Nema nikakve sumnje, da su oni srpskog podrijetla, ali smatraju se Hrvatima. Nevjerojatna je hipoteza, da su Krašovani potomci najstarijeg slavenskog sloja u Daciji, sam Popović na idućoj strani priznaje, da njihov dijalekt upućuje na Srbiju. No kako pisac vidi u Krašovanim stariji sloj, izostavlja iz popisa naše dijaspore (Italija, Austrija, Mađarska i sl.) cijelu Rumunjsku (98), iako tamo ima i drugih Srba i Hrvata osim Krašovana (ima i naseljenika nakon velikih migracija).

2. Mnogo je tiskarskih pogrešaka ispravljeno, ali dosta ih je i ostalo (Omiš!): *zadnji nalaz*, a treba *nazal* (102), *ou*, treba *uo* (88 – ali poslije u primjerima ispravno: *žuot*).

Česti su netočni termini i definicije, nejasne formulacije. Ne može se reći da su »i same hodže ... upotrebljavale ćirilicu« (107), bosančica je

u tursko doba bila već posve samostalno pismo. Nejasna je rečenica: »Nova deklinacija, ona sa završetkom *-ma* (*-m*, *-mi*) u dat. = instr. = loc. pl., nalazi se sada i po Istri, i po Dalmaciji, i po Lici, i po Slavoniji, i po Vojvodini, i po Srbiji, delom i po Crnoj Gori« (100). Ako je samo u Crnoj Gori djelomična, onda bi značilo, da je na pr. u Istri opća, a to je daleko od stvarnog stanja, iako se radi o štokavcima. Ili: »Novi, preneti akcenat (˘, ˘, pored ˘ i ˘) ... počinje zahvatati i slavonske govore« (100). To bi se moglo reći samo za vrlo mali dio slavonskih govora, većinom je taj proces već davno i počeo i dovršio se na svoj osobiti način.

3. Samostalnost u radu lijepa je odlika svakog naučnog radnika. Ali ona ne može biti cilj sama po sebi. Popović sasvim ispravno zauzima vlastiti stav prema Belićevu mišljenju o makedonskom (§ 40) i slavonskom problemu (86). Danas je jasno, da je Belićeva klasifikacija Makedonije preživjela i da o slavonskom akutu Ivšić govori, kako kaže Popović, »zacelo ubedljivije od Belića.« Ali čini se da se pisac želi u što više točaka razlikovati od Belića. Zato bez osobitih novih podataka preokreće čitavu Belićevu podjelu štokavskog dijalekta, a kajkavski dijalekt smatra slovenskim jezikom. Budući da se Ivšić uglavnom slaže s Belićem o pripadnosti kajkavaca hrvatskosrpskom jeziku, ovdje se Popović nije htio složiti s Ivšićem, koji je najbolji poznavalac kajkavskog dijalekta. Tako je Popović, u težnji da se što više razlikuje od Belića, prihvatio dvije neodržive teze, a one su ga odvele u brojne netočnosti na kajkavskom i štokavskom terenu. Slično je i s prof. Skokom. Pisac na više mjesta ponavlja, da Skokova teza o dakoslavenskom nije uspjela (§ 6., 30. i 45.), iako je ta teza savim vjerojatna, bar je Popović ničim čvrstim ne pobija.

4. Kako kajkavski smatra slovenskim dijalektom, Popović ne razlikuje termine »kajkavski« i »slovenski«. Zato onda ima ovakvu rečenicu: »Slovenački jezik (kajkavski dijalekt) zauzeo je ... celu današnju NR Sloveniju, možda jedan deo hrvatske Istre, Hrvatsko Zagorje do Kupe, Karlovca i Gorskog Kotara ... i najzad zapadni deo Slavonije«. Nezgodna formulacija u svakom slučaju (nezgodno je i kad na str. 99. govori o »bednim ostacima« čakavaca, no sigurno je, da ni jedno ni drugo nije namjerno, nego da se radi o zbrci terminâ, odnosno o nepažnji. U principijelnim pitanjima Popović ima ispravan stav).

Zamjenjivanje naziva kajkavski i slovenski pojavljuje se na više mjesta: tako se na istoj strani nazivaju slovenskima refleksi poluglasâ *a/ə* i *e*, iako je samo prvi slovenski, a drugi istočnoslovenski i kajkavski (77). Na drugom mjestu piše točno: istočnoslovenski i kajkavski *e* (89), ali onda opet, obratno nego u prvom slučaju, upotrebljava termin »kajkavski« i za slovenski: *a/ə* ili *e* (88). Konačno je kajkavski postao hrvatskosrpski dijalekt (90/91, 103).

5. O kajkavskom i čakavskom dijalektu ima netočnih tvrdnji. Na dva se mjesta tvrdi, da hs. i slovenski jezik imaju »meke« nastavke (glave, žene, zube, narode i sl.), a ne spominju se čakavski izuzeci (58, 78). Njih spominje drugdje, ali ne pravi razliku između sjevernih (*a* i *o* deklina-

cija) i južnih (samo o deklinacija) čakavaca (81). U ovakvim se slučajevima mora reći sve, ili se bar čitač upućuje na drugo mjesto.

U najmanju je ruku čudna tvrdnja da »spaja Slovence i čakavce ... građenje budućeg vremena sa *bōdō*« (80). Nije zabuna, jer dalje stoji, da je novi futur s (*ho*)ću »zahvatio ... bar delimično i čakavce« (88).

Slično je s refleksom za *q*. Na jednom se mjestu kajkavci i čakavci uopće ne spominju: »zatvoreno **q* samo kod Slovenaca zamenjeno sa *ō*« (82, slično 78). Na drugim pak mjestima spominju se i kajkavci (89) i krajnji zapadni čakavci (88, 92) s istim refleksom *o* (*uo*). I na koncu u sistematici dijalekata stoji, da zapadni čakavski govori (ekavski, na str. 92. i ikavski) imaju refleks *o*, *uo*, (103), a to se može reći samo za manjinu tih govora.

Više je nego smiona tvrdnja, da čakavska inovacija *l > j* možda spada u doba prije IX. stoljeća (86). Ne može se prihvatiti ni tvrdnja, »da ni čakavski govori kvarnerskih ostrva, sem jednog malog dela, nisu ekavski već ikavski, kao i kopneni govori Hrvatskog Primorja (takav je na pr. novljanski govor opisan od Belića)«. Na ovo ćemo se još vratiti.

6. O štokavskom i prizrensko-timočkom (torlačkom) dijalektu ima također netočnih tvrdnji. Na Torlacima se ne ćemo zadržavati. Popović u osnovi ispravno gleda na njihov jezični problem (§ 39), ali je nezgodno odabrao za njih naziv *Šopovi*. To je etnografski naziv i nezgodan je u lingvistici, to više što već imamo dva dobra imena (torlački ili prizrenško-timočki) za taj četvrti hrvatskosrpski dijalekt, koji je doduše nešto drukčija kategorija od kajkavskog, čakavskog i štokavskoga.

Ne bi se moglo reći da je *rabiti* hrvatska dijalektalna riječ (11), iako je možda arhaizam, a još je manje točno, da *ljubiti* ne znači više »voljeti« (124), ili da se glagolska dvojina izgubila »bez traga; nema je ni u najstarijim tekstovima« (121). Da ne tražimo mnogo, citirat ću stihove iz narodne pjesme *U divojčice mlade*, objavljene u čakavskoj antologiji: »Dvi sta čerani oči te ... Ona t' meni igrata ... kakono i dvi ribice kê sta t'na udice.«*

Popović ne vjeruje u iskonske štokavce, koji bi bili šćakavci i imali *d' > j*. Iz tog apriornog uvjerenja, da su šćakavci, »potomci štokaviziranih predaka današnjih kajkavaca i čakavaca« (90) izlaze pojedinačne pišćeve pogreške i zgrada njegove sistematike (101–103), na kojoj ćemo se posebno zadržati. Tako pisac tvrdi, da je kod štokavaca *d'* dalo *đ* (85) i ne spominje drugu mogućnost, a na idućoj je strani isključuje: »deo prašćakavaca ... koji je bio naselio centralnu Slavoniju, centralnu Bosnu i centralnu Dalmaciju, odvojio se ... i od čakavaca i od kajkavaca, potpao pod uticaj štokavaca i sačuvao ne samo *šć* (<št') i *žđ* (<žd'), nego i *ć*, *đ*, (<t', d'), kao i svi ostali šćakavci« (86/6). Zato je onda u Bosni *d' > j* čakavizam (87), iako to još nitko nije dokazao. Na istoj strani Popović u Bosni daje šćakavcima prostor otprilike između Bosne i Vrbasa, a između Bosne i Drine nalazi samo *št*. Ali čitav zapad prostora

* I. Jelenović, H. Petris, *Antologija nove čakavske lirike*, II. izdanje, Zagreb 1947. str. 119.

između Bosne i Drine poznaje *šč*, a na mnogim mjestima *šč* i preteže, ili pak uopće nema *št* (Vareš).

Teško je reći, da li »samo poneki primorski štokavski govori« imaju prijelaz $m > n$ (spominje samo Dubrovnik i Budvu – 99). Ta je pojava u Dalmaciji (a i u Crnoj Gori) zašla dosta duboko u kopno, a Popović je na drugom mjestu spominje i u Bosanskoj Posavini (131). Prijelaz m u n (ili u labiodentalni nazal) poznat je i drugdje u Bosni. Veliko je pitanje, da li je crnogorsko *vino*, *gláva*, postalo od *vino*, *gláva* (133). Silazni je akcentat mogao nastati bez prijelazne uzlazne intonacije (na pr. kajkavci, Podravina) i zato nije potreban romanski utjecaj.

7. U nekoliko slučajeva promakle su netočnosti o drugim jezicima. Tako ne stoji, da je Bar danas čisto crnogorski grad (23), u Baru ima i danas mnogo Albanaca. Makedonsko *kuk'a* ne znači ništa za refleks q , jer je to posuđena riječ, a ne domaća (65). Nema razloga za tvrdnje, da su »rusinski« govori zapadnoslavenski (104), da je »prsluk« uzet iz njemačkog (152, – uzet je preko mađarskog jezika), da su Bugari riječ *kral* uzeli od Srba (107) i da je bosansko *zvučno h* turskog podrijetla (139). Osim toga, u bugarskom je *šte pišž* dijalekatski (129), treba *šte piša* (64).

8. U ovoj su historiji našeg jezika podijeljeni hrvatsko-srpski govori u šest skupina: glavnina štokavskih govora, šćakavski štokavski, šopski štokavski, istočni-ikavski čakavski, zapadni-ekavski čakavski i hrvatski kajkavski govori (101–103). Najbolje bi bilo pretiskati cijelu ovu podjelu s ispravljenim činjenicama. No kako to nije moguće, donijet ću samo pojedinačne ispravke.

Glavnina štokavskih govora. a) i b) sjevernoekavski mlađi i stariji: mlađi prelazi granice Srbije, a stariji dijelom uopće ne spada ovamo, nego u šćakavske govore.

g) stariji jekavski: ne obuhvaća samo istočnu Crnu Goru, nego i dio srednje, pa čak i zapadne Crne Gore. d) mlađi jekavski: cio Sandžak ne spada ovamo (na pr. Sjenica, Novi Pazar). Osim toga nije odredio kamo spadaju ijekavci u istočnoj polovici prostora između Bosne i Drine (oni imaju *št*). Po akcentu bi se mogli pridružiti i mlađim i starijima, a mogli bi tvoriti i posebnu podskupinu s obzirom na neke osobitosti. *d*) ikavski: teško bi se mogla braniti tvrdnja, da istarski ikavci (oni sa *št*) imaju novu deklinaciju. e) mješoviti ekavsko-jekavski i jekavsko-ikavski govori: bosanski i slavonski govori ovog tipa nemaju *št* i zato ne spadaju ovamo.

Šćakavski govori. U ovoj je skupini najviše pogrešaka. Šćakavci nisu samo ikavci, nego i brojni ijekavci u dolini Bosne, u zapadnoj polovici prostora između Bosne i Drine, u dolini rijeke Fojnice i oko gornjeg toka Bosne. Osim toga ovamo dolaze i slavonski ekavci i »mješoviti« govori po Bosni i Slavoniji (v. 93. u ovoj istoj knjizi). Za velik dio šćakavaca (i ijekavaca) ne vrijedi $d' > d$, nego d' daje j .

Šopski govori. Već je rečeno, da sam termin šopski nije dobar, a lokalizacija »i zapadna Bugarska« svakako je pretjerana. Ne može se za te

govore reći: »Vokalno *l* (*l*) ne prelazi u *u*«. Vokalno *l̥* u ovom dijalektu ostaje, daje *lu* ili pak obično *u* (Prizren, Južna Morava), dakle baš suprotno od citirane tvrdnje.

Istočni-ikavski čakavski govori. »Delovi Hrvatskog Primorja, većina kvarnerskih ostrva« ne spadaju ovamo, nego u zapadnočakavske govore. To nije ikavski teren, tu je dvojaki refleks jata *e/i* po poznatom pravilu Meyera i Jakubinskog. Osim toga ovamo je valjalo dodati i lastovske jekavce. Ovi govori nemaju svi staru deklinaciju, deklinacija im u glavnim crtama ide često putem sličnim štokavskom.

Zapadni-ekavski čakavski govori. Govori Hrvatskog Primorja i kvarnerskih otoka, izuzeti iz prethodne skupine, spadaju ovamo. Ovi govori imaju staru deklinaciju, ali trebalo je naglasiti, da sklanjaju ženski rod većinom prema tvrdim osnovama. Nepotpuno je rečeno, da »zadnji nazal daje *o*, *uo*; *ę* = *e*; ... *l̥* se čuva (bar delimično). Ustvari *ę* većinom daje *u*, *ę* uz palatale često daje *a*, a *l̥* je iznimna pojava, najobičniji je *u*, ali ima i drugih refleksa.

Hrvatski kajkavski govori. O njima nije ništa rečeno, a trebalo je reći isto koliko i o drugim govorima, to više što su oni u knjizi nejasno obrađeni.